

Gençliğe Yönelik Dine Bakış Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması

Developing the Scale of Religious Views Towards Youth: Validity and Reliability Study

Mesut ZAVALSIZ¹, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nur ŞENGÜL²

¹Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun
· mesutzavalsiz_ciu@hotmail.com · ORCID > 0000-0003-3966-9839

²İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul
· fnyilmaz@aydin.edu.tr · ORCID > 0000-0002-2995-943X

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 18 Ocak/January 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 07 Mayıs/May 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 54 | **Sayfa/Pages:** 419-442

Atıf/Cite as: Zavalsız, M. ve Şengül, F. N. "Gençliğe Yönelik Dine Bakış Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 54, Haziran 2023: 419-442.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Mesut ZAVALSIZ

Yazar Notu/Author Note: Bu makale, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Prof. Dr. Osman EYÜPOĞLU danışmanlığında devam eden "Sekülerleşme Sürecinde Üniversite Gençliğinin Dini Eğilimi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Etik Kurul İzin Raporları/Ethics Committee Permission Reports: "Bu makale çalışması için gerekli olan Etik Kurul İzin Raporu Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 25.11.2022 tarihli ve 2022/964 sayılı kararı ile kabul edilmiştir."

GENÇLİĞE YÖNELİK DİNE BAKIŞ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

ÖZ

Bu çalışmada günümüz gençliğine yönelik dine bakış ölçeği geçerlik ve güvenilirlik analiz bulguları ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı gençlerin dine bakışını teorik (inanç), sosyolojik (muamelat), kurumsal (dini otorite), bireysel (bireysel maneviyatçılık) ve dindarlara sempati düzeyinde ele almak ve bu faktörler ışığında gençliğin dine bakışını ölçecek düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Araştırmada nicel araştırma yöntemine ait anket tekniği ve ilişkisel tarama tekniği birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubu Ordu Üniversitesinde öğrenim görmekte olan 489 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Bu çalışma sadece üniversite gençlerini ve araştırmaya genel olarak katılan 18-24 yaş aralığını kapsamaktadır. Katılımcıların %94,3'ü 18-23 yaş arasında iken sadece %5,6 oranında 24 yaş ve üzeridir. Gençlik biyolojik anlamda genel olarak bu yaş aralığını kapsadığı için bu çalışmada da bu yaş aralığı benimsenmiştir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması için kapsam ve yapı geçerliliğine başvurulmuştur. Kapsam geçerliliği için uzman görüşü alınmış, yapı geçerliliği için ise Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör analizleri yapılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi için SPSS 26 programı; Doğrulayıcı Faktör Analizi için ise AMOS 22 programı kullanılmıştır. Güvenirlilik analizi için başvuru Cronbach's Alpha (0,948) ve McDonald's Omega (0,954) değerleri ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda dini inanç, dini muamelat, dini otoriteye güven, dindarlara sempati ve bireysel maneviyatçılık ismini verdiğimiz beş faktörlü 29 maddeden oluşan varyansın %70,80'ini açıklayan bir ölçek elde edilmiştir. Ölçekten maksimum 145 puan alınırken minimum 29 puan alınmaktadır. Gençlere Yönelik Dine Bakış ölçeğinde 145'e yakın puanlar dine bakışın olumlu düzeyde olduğunu; 29'a yakın puanlar dine bakışın olumsuz düzeyde olduğunu göstermektedir. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri Gençliğe Yönelik Dine Bakış Ölçeğinin üniversite öğrencilerinin dine bakışlarını ölçmede kullanılabilir nitelikte olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gençliğe Yönelik Dine Bakış Ölçeği, Geçerlilik ve Güvenirlilik, İnanç, Muamelat, Bireysel Maneviyatçılık, Dindarlara Sempati.

DEVELOPING THE SCALE OF RELIGIOUS VIEWS TOWARDS YOUTH: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

ABSTRACT

In this study, the validity and reliability analysis findings of the scale of view on religion for today's youth are discussed. The aim of the study is to consider the view of the youth towards religion at the level of theoretical (belief), sociological (transaction), institutional (religious authority), individual (individual spirituality) and religious sympathy, and to develop a valid and reliable measurement tool to measure the youth's view of religion in the light of these factors. In the research, questionnaire technique of the quantitative research method and the relational survey technique were used together. The sample group of the research consists of 489 university students studying at Ordu University. This study includes only university youth and the 18-24 age range who generally participate in the research. While 94.3% of the participants are between the ages of 18-23, only 5.6% are aged 24 and over. Expert opinion was taken for content validity, Exploratory and Confirmatory Factor analyzes were performed for construct validity. SPSS 26 program for Exploratory Factor Analysis; The AMOS 22 program was used for Confirmatory Factor Analysis. Cronbach's Alpha (0.948) and McDonald's Omega (0.954) values used for reliability analysis showed that the scale was highly reliable. As a result of the research, a scale that explains 70.80% of the variance consisting of 29 items with five factors, which we call religious belief, religious conduct, trust in religious authority, sympathy for religious people, and individual spirituality. While a maximum of 145 points is obtained from the scale, a minimum of 29 points is taken. A score close to 145 on the Young People's View of Religion scale indicates that the view of religion is at a positive level; scores close to 29 indicate a negative view of religion. The validity and reliability analyzes show that the Youth-Oriented Religion Scale can be used to measure university students' views on religion.

Keywords: Youth's View of Religion Scale, Validity and Reliability, Belief, Treatment, Individual Spiritualism, Sympathy for Religious People.

GİRİŞ

Aydınlanma ile başlayan ve modernite ile devam eden süreçte toplumlarda yaşanan değişim ve dönüşümler her kuruma sirayet etmiş ve kurumların yapısında, işlevinde ve niteliğinde değişime neden olmuştur. Değişime ve dönüşüme uğrayan bu kurumların başında ise din gelmektedir. Bir kurum olarak din her dönem hem bireysel hem de toplumsal anlamda davranışların, inançların, itikatların, düşüncelerin vb. üzerinde etkili olmuş, olmaya da devam etmektedir. Nitekim etkili olduğu grupların başında da anlam ve aidiyet arayışı içinde olan, kimlik bunalımını yeni

tamamlanmış ve yetişkinlikten bir önceki evre olan gençlik grubu gelmektedir. Gençlik grubunun ergenlik ve yetişkinlik arasında, bireysel kimlik oluşumunun ikinci evresinde, “din ve dini ve dini olmayan ama manevi kabul edilen” yapılardan etkilendiğini ve davranışlarına ve düşüncelerine bu yapı ve kurumların sirayet ettiğini söylemek mümkündür. Günümüzün değişen din ve dindarlık algısı ise bu din anlayışının ölçülmesini önemli kılmaktadır. Literatürde dini tutum ve dindarlığı ölçen pek çok ölçek denemesinin var olduğu görülmektedir. Ancak sadece gençliğe yönelik bir çalışmanın eksik olması bu çalışmayı daha da önemli kılmaktadır. Bu minvalde bu çalışmada gençliğe yönelik olarak hazırlanan dine bakış ölçeği geçerlik ve güvenilirlik bulguları tartışılmaktadır.

Gençliğin dine bakışı ile ilgili tartışmalar teorik zeminde cereyan etse de son dönemlerde gençlik ve din başlığı altında saha çalışmalarına da yer verildiği bilinmektedir. Bu saha çalışmalarında günümüz gençliğinin din anlayışını ölçen ölçekler genel dini eğilimi ölçmektedir. Günümüz gençliğinin güncel sorunlarını, beklentilerini, dönemsel özelliklerini dikkate alarak hazırladığımız ölçek çalışması, Z kuşağı gençliğinin dindarlık algısını ölçmede yeterli, güvenilir ve güncel bir ölçme aracı olmayı hedeflemektedir.

Günümüzde üniversite gençliğinin göreceli olarak bireyselleşme ve özgürleşmeleri ile dini eğilimlerinde bir takım değişim ve dönüşümler yaşandığı bulgusu literatürde yapılan araştırmaların genel sonuçları arasındadır. Üniversite yaşamı içerisinde, sosyal çevresi değişen ve heterojen bir hal alan gençler, bu farklılıktan etkilenerek dini tutum ve davranışlarında da değişiklikler yaşayabilmektedir. Üniversite gençlerinin içinde yaşamış olduğu sosyal çevreden, mahalle baskısı denilebilecek aile, akraba, arkadaş vb. ortamlardan uzaklaşması, il dışına yerleşmesi, kampüs yaşamı ve yeni sosyal çevre ile tanışması, yaşantısını, görüntüsünü, karakterini, değerlerini etkilemekte ve onların farklı bir tipolojiye bürünmesine neden olabilmektedir. Bu farklılıklar ve değişim ise dine bakışın, dini tutumun ve dindarlığın değişmesi ve dönüşmesine neden olabilmektedir. Bu çalışma ile üniversite öğrencilerinin dine bakışı teorik, sosyolojik, kurumsal, bireysel etki bağlamında ölçülmeye çalışılmaktadır. Ancak bu ölçek denemesinin gençliğin dine bakışını sadece doğrudan faktörler ile ölçme gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Hem doğrudan hem de dolaylı faktörler aracılığıyla gençlerin teorik, sosyolojik, kurumsal, bireysel açıdan dini tezahürlerini ve yönelimlerini/eğilimlerini anlamaya ve bu minvalde hazırlanan ölçek maddeleri aracılığıyla yeni bir ölçek denemesi yapılmaya çalışılmaktadır.

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din, Dindarlık ve Toplum

Çok boyutlu bir kavram olan din hem bireysel hem de toplumsal açıdan oldukça geniş bir çerçevede işlev görmektedir. Din, bireylerin içsel dünyalarındaki uyum ve davranışlarının yönünü ve şeklini belirleme noktasında denge sağlayıcı rolü sebebiyle, varoluşsal bir çözümleme ve yaşamı anlamlandırma misyonuna sahip olan güçlü bir olgudur. Geniş kapsamlı olması sebebiyle literatürde dinin tek bir tanımının olmadığı, özsel ve işlevsel tanımlar ile din tanımının yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Özsel din tanımlamaları dinlerin içerik özelliklerini kapsamaktadır. Bu içerikler ise bireyin duyuları ile hissedemeyeceği ya da zihin dünyasında tahayyül edemeyeceği olağan dışı konulara ilişkin inançlara dayanmaktadır. İşlevsel tanımlar ise dinin birey ve toplum için sahip olduğu düşünülen faydayı betimlemektedir. Kısaca, özsel tanımlar dinin ne olduğu ile ilgilenirken; işlevsel tanımlar dinin ne işe yaradığını ortaya koymaya çalışmaktadır (Furseth ve Repstad, 2011: 44). Dine özcü bir tanım verenler toplumda sekülerlik eğiliminin arttığını iddia ederken, dine fonksiyonel bir tanım ile yaklaşanlar ise dini hayatın fonksiyonel olarak canlılığının hala devam ettiğini belirtmektedir (Bayer, 2015: 184). Nitekim bu noktada günümüzde popüler dini eğilimlerin, kitaba ve peygambere ihtiyaç duymayan spiritüel/ ruhsal arayışların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Örneğin popüler dindarlık için ölen bir kimsenin ardından mevlit okutma, türbelerde dilek dileme veya nazarı gidermek için kurşun döktürme eylemleri; spiritüel/ ruhsal dinsel için yoga ve meditasyon eylemlerini örnek vermek mümkündür. Bu bağlamda din olgusunu değerlendirdiğimizde günümüzde önemini koruduğunu hatta fonksiyonel açıdan canlandığını bile söylemek mümkün olacaktır. Hâlbuki kurumsal dinler açısından (Hristiyanlık, Yahudilik, İslam) bir değerlendirme yaptığımızda bireysel ve toplumsal hayatta dinin prestijinin azaldığını ifade etmemiz gerekir. Bu açıdan bu araştırmada din özsel bir tanım çerçevesinde; ilahi bir kaynağa dayanan kutsal metin aracılığıyla peygamber tarafından öğreti ve mesajları insanlığa bildirilen bireysel ve toplumsal yaşam tarzı sunan, ritüelleri olan, inananlar için bağlayıcılığı bulunan inanç ve bilgi yönünden sistemleşen bir fenomen olarak ele alınmaktadır.

Din, birey-Tanrı arasındaki ilişkiyi, birey-toplum arasındaki ilişkiyi, birey-birey arasındaki ilişkiyi, birey ve bireysel vicdan arasındaki ilişkiyi ve bireyin bütün kâinat ile olan ilişkisini belirleyen bir fenomendir. Anglo-Sakson ülkelerinde Hristiyanların dindarlığı ölçen değişkenlere baktığımızda; kiliseye katılım sağlaması, bir yaratıcıya inanıyor olması, ahiretin varlığını kabul etmesi gibi unsurlar salt dindarlığı ölçen bir yaklaşım olarak yeterli görülmektedir. Oysa İslam dini eğitim, ekonomi, hukuki gibi birçok alanda hayatın her anına dokunan bir muhtevaya sahiptir. Kişinin aile hayatı, komşuluk ilişkisi, ticari organizasyonları, sosyal hayatı

gibi tüm alanlarıyla ilgilidir (Ertit, 2019: 269). Bu noktada İslam dinine mensup bireylerin sergilemiş olduğu salt dini göstergeler dini durumu ölçmede yeterli görülmemekte, dinin hayata dokunan noktaları da dini duruşun ve dindarlığın göstergesi olarak ele alınmalıdır.

Dini inancın gücü ile ilgili bir tanım olan dindarlık da tıpkı din gibi tek bir tanım ve gösterge ile ele alınmamaktadır. Dinler tarihi, felsefe, antropoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi disiplinler dindarlık kavramlarıyla yakından ilgilenmiş ve çeşitli dindarlık ölçekleri geliştirerek farklı dindarlık tanımları yapmaya çalışmıştır. Genel anlamda ise dindarlık, insanın Tanrı ve evrenle kurduğu ilişkiye dair bir davranış biçimi olarak ele alınmaktadır. Dindarlık bu bağlamda, iman temelinde insanın ortaya koyduğu dini tutum, davranış biçimi ve deneyimi, yani dini yaşantıyı ya da dindarca yaşamı, inanılan dinin kuralları ve koyduğu emir ve yasakları kapsayan bir kavramdır. Bu doğrultuda dindarlık inanç, duygu/tecrübe, ibadet, etki, bilgi ve organizasyon gibi boyutlara sahip olan bir olgudur (Altıntaş, 2008: 83).

Din sosyal bir fenomendir ve toplum ile bulunduğu etkileşim topluma dair realiteyi de doğrudan etkilemektedir. Bu doğrultuda toplum içindeki sosyal aktör ya da grupların diğer unsurlar ile etkileşiminde din hem bağımlı hem de bağımsız değişken olarak rol üstlenmektedir. Çünkü din, sosyolojik unsurları ve etkileşimleri hem etkiler hem de onlardan etkilenir. Bu açıdan din, toplum için hem nedenler bütünü hem de sonuçların kendisini meydana getirmektedir (Aktay ve Köktaş, 1998: 135). Din ile sosyolojik unsurların karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkan diyaletik ilkenin din sosyolojisinin en temel araştırma konularından biri olduğu yadsınamaz bir gerçeklik olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü kapsam çok geniştir ve etkileşimin doğası, din sosyolojisinin temelini oluşturmaktadır. Tarihsel süreçteki tüm inanışlar, ideolojiler ve fikirlerin odağında toplumların tamamı hedeflenmiş ve bundan dolayı sosyolojik etkiler kaçınılmaz hale gelmiştir. Din ve çıktısı olarak dindarlık da bireysel olduğu kadar ortak değerler ve gelenekselleştirilen kavramlar doğrultusunda önemli toplumsal unsurlardır. Dolayısıyla sekülerleşmenin temel düşüncelerinden biri olan dinin bireyselleşmesi veya dini alanın biçim değiştirmesi gibi amaçların dinin sosyalliği ve sosyal etkileri doğrultusunda çeşitli sınırlamalar getirdiği görülmektedir (Günay, 1999: 243). Dinin tüm sosyal birleştirici yönleri ihmal edilerek kutsallığının bireyselleşmeyle sınırlandırılması, bu olgunun doğası gereği mümkün görülmemektedir. Toplumsal değişim ve etkileşimi bu bağlamdan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Din ile toplum arasında ilişki ise sadece din – toplum çizgisinde değil, aynı zamanda toplum – din çizgisinde de gerçekleşmiştir. Tek taraflı bir sosyal değişimden ziyade, din toplumu etkileyebildiği gibi toplumda dini etkilemiştir. Farklı bir deyişle, toplumun dinle kurduğu ilişki karşılıklıdır ve içinde bulunulan topluma bağlı olarak da değişebilmektedir. Dolayısıyla toplumun kültürünün (Güven, 2012: 939), siyasî görüşünün (Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 58) ve sosyal gelişmelerinin

din üzerinde etkisi olduğundan söz etmek mümkündür. Toplumların sözü edilen gelişmelerden etkilenmesi ise dini algının farklılaşmasına yol açmıştır. Nitekim içinde bulunduğumuz Türk toplumu da zaman içinde politik, sosyal ve kültürel değişimler yaşamış ve bu değişimlerden her kurum az ya da çok nasibini almıştır. Bu kurumlar içerisinde en fazla değişimin yaşandığı kurumların başında din kurumunun geldiğini söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti dönemi Türk toplum yapısı muhafazakâr bir görünüm sergilerken, Türkiye Cumhuriyeti ile laik düzenin temelleri atılmıştır. 2000'li yıllardan sonra ise küreselleşme ile toplumlar arasındaki sınırların kalkmış olması, Türk toplumunu diğer topluluklarla daha iç içe geçirmiş (Keyman, 2003: 115) ve din ve modernitenin melez bir görüntüsü ortaya çıkmaya başlamıştır. Günümüzde ise modern değerlerin baskın geldiği, dinden uzaklaşmaya başlayan seküler bir toplum görüntüsü ile karşılaşmaktadır. Nitekim bu görüntü Türk toplumunda dindarlığın ve dine bakışın değişmesine neden olmaktadır (Göle, 2012: 25). XX. yy. sonu ve XXI. yy'ın başında Türk toplumunda modernleşme ve sekülerleşmenin görünürlüğü artmaya başlamıştır. Günümüzde ise Türk toplumu zaman zaman her ne kadar dindar bir toplum olarak nitelendirilse de (Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 35), bu dindarlığın aslında sekülerleşme ile ilişkili bir dindarlaşma olduğunu ifade etmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, modern dönemde dini yasaklar ve yargılar tekrar ele alınmış ve yeniden değerlendirilmiştir (Ertit, 2019: 172). Türk toplumunda da İslam dininin ortaya koyduğu yasaklar, günahlar ve sevaplar esnetilmiş ve çağa uygun bir hale büründürülmüştür (Altıntaş, 2008: 84). Sözü edilen tüm bu gelişmeler, Türkiye'de kendisini dindar olarak tanımlayan ancak dini ritüelleri günümüz toplumsal koşullara uyarlayan bir tipolojiyi ortaya çıkarmıştır.

1.2. Dindarlık Tipolojileri

Literatürde dindarlığı belirlemek için farklı tipoloji denemelerinin yapıldığı görülmektedir. Bu denemelerden ilki din sosyolojisinin de kurucu sayılan Max Weber tarafından yapılmaya çalışılmıştır. Weber toplumsal farklılıkları göz önüne alarak farklı tipolojide dindarlık oluşturmak istemiştir. Bu kapsamda dindarlık tipolojilerini çiftçiler, savaşçılar, tüccarlar gibi sosyal sınıflar açısından ele almış ve şehir dindarlığı ile köy dindarlığı şeklinde bir ayrım geliştirmiştir (Kanık, 2018: 126). Le Bras birey, toplum ve din ilişkisini ele alarak dört farklı tipoloji geliştirmiştir. Bu tipolojiler, dini hayattan uzak olanlar, dine belli zamanlarda yakın olanlar, dine düzenli uyum gösterenler ve sofular şeklinde sınıflandırılmıştır. (Akkuş ve Uçar, 2018: 121). Diğer bir deneme Taplamacıoğlu (1962) tarafından yapılmıştır. Taplamacıoğlu (1962: 142) dindarlık tipolojilerine farklı bir açıdan bakarak dini yaşayışın yoğunluğuna bağlı olarak farklı tipolojiler geliştirmiştir. Bu kapsamda dini vacibelerini yerine getirmeyip sadece cenaze namazına katılanlar, toplumun dindarlık durumuna göre davrananlar, namaz-oruç gibi farz ibadetlerini yerine getirenler, yoğun şekilde ibadet edip yeniliklere karşı olmayanlar ve İslam'ı yanlış

veya eksik anlayıp birçok yeniliğe karşı çıkan dindarlar şeklinde inananları sınıflandırmıştır. Günay 1999 yılında yaptığı çalışmada ise dindarlığı dini hayatın bireyin hayatındaki yoğunluğuna göre farklı kategorilere ayırmıştır. Bu kategorileri tutucu dindarlar, alaca dindarlar, duruma göre dindarlar, beynamazlar ve ilgi duymayan dindarlar olarak sınıflandırılmıştır (Günay, 1999: 259). Mensching dindarlığı, sosyal sınıflar açısından ele almış ve göçebeler, asiler, köylüler ve soylular açısından dört farklı tipolojide incelemiştir (Kanık, 2018: 126). Taş ise, dindarlık kapsamında üç farklı tipoloji geliştirmiştir. Bunlar gelenekselciler, modernler ve popülerler şeklindedir. Taş ayrıca dindarlık tipolojilerinin ölçülmesi için bir ölçek geliştirmiştir (Taş, 2004: 64). Arslan ise yaptığı çalışmada dindarlığı yüksek dindarlık ve popüler dindarlık olarak iki kategoride ele almıştır. Yüksek dindarlık, din adamlarının ve dine sıkı sıkıya bağlı olanları nitelendirirken, popüler dindarlık ise halka has olan dindarlığı nitelendirmiştir (Arslan, 2003: 102). Bazı çalışmalar ise dindarlık tipolojilerini iki farklı grupta ele almıştır. Birinci grupta dini kuralların bireyin yaşantısı ile entegre olduğu ve bireyin dini tam anlamıyla yaşadığı tipoloji bulunmaktadır. İkinci grup ise bireyin dini değerleri kendi çıkarları için manipüle ettiği tipolojiyi temsil etmektedir (Yıldız, 2001: 26) Yapılan birçok çalışma dindarlık tipolojilerine farklı açılardan bakmış ve farklı ölçekler geliştirmiştir.

1.3. Toplumsal Bir Grup Olarak Gençlik ve Din

Toplumsal bir grup olarak gençlik, ergenlik döneminin son evresi ve yetişkinliğin ilk evresinde olan, kimlik krizini aşmayı başarabilmiş ve yetişkinliğe geçiş evresi için gerekli fonksiyonları yerine getirmeye çaba gösteren bir kesimdir. Biyolojik olarak 12-25, 18-15, 16-28 vb. şekilde farklı yaş aralıkları ile ifade edilen bu grup, sosyolojik anlamda toplumsal olarak verilen statü ile ifadelendirilmektedir. Bir dönemin ruhunu temsil etmesi açısından ise, X, Y ve Z kuşağı olarak da isimlendirilmektedir. Yapılan tipoloji denemeleri ise günümüz gençliğini cool gençlik, internet gençliği, hedonist gençlik olarak ele almaktadır.

Gençlerin dini tutum ve davranışlarını araştırmaya yönelik çalışmaların sosyolojik araştırmalar ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Gençlerin dini tutum ve dindarlıklarını ölçmeye yönelik saha çalışmalarının olduğu bu çalışmalarda dini tutum ölçeklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu araştırmalarda gençler üzerinde etkili olduğu düşünülen dini değer, kural ve normların döneme ve topluma göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla her toplumun kendine özgü gençlikle ilgili dini inanç ve uygulamaları bünyesinde barındırdığı görülmektedir (Karaşahin, 2013: 242).

Sanayileşme, modernleşme ve kapitalizmle birlikte toplumların yapılarında köklü değişimler meydana gelmiştir. Geleneksel toplum yapısından modern yapıya geçiş sürecinde ortaya yeni bir birey çıkmıştır. Ortaya çıkan bu bireyin, değerlere,

kültüre, dine ya da kurumlara olan bakışında da değişimler söz konusu olmuştur. Nitekim bu durumu gençler üzerinde de görmek mümkündür. Genç kuşak toplumların dinlerine yönelik radikal eleştiriler getirmiş, dini şüphecilik, kararsızlık ve güvensizlik yayılmış, dine karşı ilgisizlik artmış ve kimlik bunalımları ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde ise gençler ya yeni dini hareketlere başvurmuş ya maneviyatçılıktan yararlanmış ya tamamen dinden uzaklaşarak ateizme yaklaşmış ya da ortodox tarikat ve cemaatlere katılmıştır. Günümüz modern sanayi toplumlarında da bu durumu görmek artık mümkündür. Temel anlamda değişen şartlar ve koşullara göre gençlerin dini yönelimlerinde değişiklikler olması normaldir (Şengül, 2021: 135).

Gençlik ruhu dine çok yakın ve dinle alakalıdır. Gençler, hayatı anlamının ne demek olduğu, insani görev ve sorumluluklarının sınırlarının neler olduğu, kimlik tanımı gibi entelektüel meselelerin tam ortasındadır. Ayrıca duyuşal ve pek çok sosyal arzuların tatmini de gençlerin dini anlamda güdülenmelerinde önemli rol oynamaktadır. Türkiye şartlarında son yıllarda dini anlamda belirsizlik ve çelişkilere yaşanmaktadır. Bir yanda dinin kamusal alandaki yeri öte yanda din alanında dinin yenilikçi şekillerini kabul edenler arasında yaşanan anlaşmazlıklar bulunmaktadır (Hökelekli, 2002: 15). Bu durum üzerine, son zamanlarda birbirinin zıttı dini gruplar ve spiritüel akımların ortaya çıkması, gençlerde kafa karışıklığının yaşanmasında ve dinin varlığının sorgulanmasında etkili oldu denebilir (Şengül, 2021: 135).

Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler, küreselleşme, modernleşme, yeni medya, kitle iletişim araçları ve popüler kültür, tüm kesimlerde olduğu gibi günümüz gençliğinin dine olan bakışı üzerinde de etkili birer faktör olmaktadır. Bu gelişmeler sonucu gençlerin din algısındaki değişim; onların değerlerinde, davranışlarında, tutum ve inançlarında gözlemlenebilen farklılıklara, gençlerin yeni görünüm ve biçimler sergilemelerine neden olmaktadır. Günümüzde gençlerin bir kısmında dine olan ilgilerinin azaldığı, inandıklarını ifade etmekle birlikte dini anlayışlarının yapı bozumuna uğradığı (başkalaştığı), bir kısım dini değerlerin gençlerin hayatında önemini kaybetmeye başladığı gözlemlenmektedir. Gençlerin bir bölümü için din, hayatı yönlendiren, şekil veren temel parametrelerden birisi veya en önemlisi olmaktan çıkmış; hayatın içinde yer alan bir aksesuara veya bir alt birime dönüşmüştür. Dolayısıyla dini tutum ve davranışlarda dinin etkisinin oldukça azaldığı yeni bir din anlayışı ve buna bağlı olarak da yeni bir dindarlık oluşmuştur. Batıdaki çalışmalarda bu yeni dini olgu ile ilgili Weber Protestan Dindarlık, T. Luckhmann görünmeyen din, Edward Bailey örtük din, G. Davie ait olmadan inanma-inanmadan ait olma ve vekil din, Robert Bellah sivil din, R. Wuthrow yamalı bohçalı dindarlık, Peter Berger lego din, Wade Clark Roof ve Kelly Besecke sorgulayıcı manevi arayış, D. Hervieu Leger brikoloj gibi kavramlar/ benzetmeler kullanılmaktadırlar. Bu çalışmada da bu durum “bireysel maneviyatçılık” olarak tarif edilmektedir. Bireylerin dine bakışında dinin normatif yanının zayıflayıp bireysel

maneviyatçılık tarafının arttığı söylenebilir (Yapıcı, 2012: 5). Şöyle ki; batılı İngiliz sosyolog G. Davie'nin benzetmesi ile ifade edersek; bireysel maneviyatçılık; bireyin ait olmadan inanma halinin tezahürünün yaşandığı günümüzde, kurumsal dine karşı mesafe koyarak, dini kişisel bir alan ile sınırlandırıp siyaset, bilim ve ekonomi gibi alanlarda dini kurum ve normların belirleyici olmaması gerektiğine inanma durumu olarak algılanabilmektedir.

Literatürde gençlik üzerine yapılan çalışmalarda da bu duruma ilişkin verilerle ve sonuçlarla karşılaşmaktadır. İlgili çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür; Çukurova Üniversitesi Değerler Araştırması'na (2012-2013-2014) yıllarına göre gençler tarafından Geleneksellik-İyilikseverlik- Uyum gibi kavramlar daha az tercih edilirken; Güç- Uyarılım- Hazcılık (cinsellik temelli)- Başarı gibi kavramlar daha çok tercih edilmektedir. Sarıcı-Bulut'a göre üniversite son sınıf öğrencilerinde "güç ve hazcılık" değerleri artış göstermektedir (Sarıcı-Bulut, 2012: 233). Akkaya'nın tespitine göre eğitim fakültesi öğrencilerinin ilk üç değer sıralamasında dini değerler hiçbir şekilde yer almamaktadır. Keskin ve Sağlam'ın çalışmasında ise insan onuru özgürlüğünün ön plana çıktığı, dini ve manevi değerlerin ilk beşte yer almadığı görülmektedir. (Keskin-Sağlam, 2014: 96). Yapılan diğer çalışmalarda da dini-manevi değerler alanında ciddi bir kriz yaşamakta olduğu görülmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda eğitim düzeyi ve gelir düzeyi arttıkça dini, geleneksel ve toplumsal değerlerin azaldığı görülmektedir (Yapıcı, 2019). Sekam Araştırmasına göre (2013: 352) gençlerden kendilerini modern olarak niteleyenler %12; geleneksel niteleyenler: %16; biraz modern, biraz geleneksel niteleyenler ise %72'dir. Gençliğin %72'sinin kendini, "biraz modern biraz geleneksel olarak tanımlamış olması, melez bir durumu temsil etmektedir. Bu durum gençlerin "ne o ne de bu" olduğunu göstermektedir (Şengül, 2021: 159; Yapıcı, 2019).

2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEME İLİŞKİN BİLGİLER

2.1. Araştırmanın Evren ve Örneklem Grubu

Çalışmanın evreni üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Evreni temsil eden örneklem grubu ise Ordu Üniversitesi İlahiyat, Fen Edebiyat, Güzel Sanatlar, Ziraat, Sağlık Bilimleri ve Eğitim fakültelerinde öğrenim gören 489 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Ölçek geliştirme çalışmalarında önerilen örneklem sayısı, araştırma kapsamında uygulanmış ölçek madde sayısının 5 ile 10 katı arasında olması gerektiği görüşü mevcuttur (Mac Callum vd., 2015: 85). Bu çalışmada kullanılan Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği 51 maddeden oluşmaktadır. Dolayısıyla ulaşılması gereken örneklem sayısı 255 ile 510 kişi aralığındadır. 9 katılımcı yanıtlanmaması gereken "Bu ifade kontrol amaçlı konulmuştur. Lütfen doldurmayınız, işaretleme yapmayınız." sorusunu yanıtladığı gerekçesiyle analizlere dâhil edilmemiştir. Çalışmanın nihai örneklem sayısı 480 katılımcı olarak belirlenmiştir. Çalışmaya katılanlara ilişkin demografik bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmaya Ait Demografik Bulgular

Değişken	Kategori	N	%
Cinsiyet	Erkek	155	32,3%
	Kadın	325	67,7%
	Toplam	480	100,0%
Yaş	18-20 yaş arası	268	55,8%
	21-23 yaş arası	185	38,5%
	24 yaş ve üstü	27	5,6%
	Toplam	480	100,0%
Fakülte	İlahiyat Fakültesi	86	17,9%
	Eğitim Fakültesi	109	22,7%
	Güzel Sanatlar Fakültesi	39	8,1%
	Fen-Edebiyat Fakültesi	198	41,3%
	Ziraat Fakültesi	1	0,2%
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	3	0,6%
	Diğer	44	9,2%
	Toplam	480	100,0%
Sınıf	1. sınıf	259	54,0%
	2. sınıf	81	16,9%
	3. sınıf	56	11,7%
	4. sınıf	84	17,5%
	Toplam	480	100,0%

Tabloya göre katılımcıların %32,3'ü (n=155) erkek, %67,7'si (n=325) kadın; %55,8'i (n=268) 18-20 yaş arası, %38,5'i (n=185) 21-23 yaş arası, %5,6'sı (n=27) 24 yaş ve üstü; %17,9'u (n=86) İlahiyat Fakültesinden, %22,7'si (n=109) Eğitim Fakültesinden, %8,1'i (n=39) Güzel Sanatlar Fakültesinden, %41,3'ü (n=198) Fen-Edebiyat Fakültesinden, %0,2'si (n=1) Ziraat Fakültesinden, %0,6'sı (n=3) Sağlık Bilimleri Fakültesinden, %9,2'si (n=44) diğer fakültelerden; %54'ü (n=259) 1. sınıf, %16,9'u (n=81) 2. sınıf, %11,7'si (n=56) 3. sınıf ve %17,5'i ise (n=84) 4. sınıftır.

2.2. Veri Toplama Süreci

Araştırma kapsamında ilk olarak literatür incelenmiş, elde edilen bulgular doğrultusunda madde havuzu oluşturulup uzmanlara gönderilmiştir. Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği üniversite öğrencilerinin dini inançlarına (teorik), dini muamelatlarına (sosyolojik), dini otoriteye (kurumsal), bireysel maneviyatçılıklarına

(bireysel) ve dindarlara sempati ile ilgili kanaatlerinden oluşan beş faktörlü bir yapı olarak öngörülmüştür. Bu geliştirilen ölçekte üniversite öğrencilerinin hem tutum hem de davranışları dikkate alınarak ifadeler hazırlanmıştır. Ölçeğin ifadeleri ile ilgili literatür incelenmiş olup madde havuzunda 57 ifadeye yer verilmiştir.

Ölçek geliştirme sürecinde kapsam ve yapı geçerliliği testlerine yer verilmiştir. Kapsam geçerliliği için uzman görüşüne başvurulmuş ve Din Sosyolojisi, Din Eğitimi ve Din Psikolojisi alanında akademisyenlerden uzman görüşü alınıp ölçeğin son hali güncellenmiştir. Daha sonra 2 dil bilimci ve ölçek uzmanı tasarlanmış ölçek çalışmasını incelemiştir. Uzmanlar, pilot çalışması öncesi maddelerimizin literatüre ve oluşturmak istediğimiz faktörlere göre uygun olup olmadığını değerlendirmişlerdir. Uzman akademisyenlerin %90'ının uygun bulduğu maddeler kalmış, değiştirilmesi teklif edilen maddeler yeniden düzenlenmiş, uygun görülmeyen maddeler madde havuzundan atılmıştır. Kapsam geçerliliği yanında dil bilimci akademisyenler, anlaşılmayan, muğlak kalan, hedef kitlenin daha net anlaması için maddelerde düzeltmelerde bulunurlarken; ölçek uzmanları da ölçek kurallarına uymayan, birden fazla yargı içeren maddeleri yeniden ele almıştır.

Yapılan araştırmalarda kategoriler arasında simülasyon çalışmalarında en ideal, en hassas ölçüm aracı 5'li likert olarak gösterilmektedir. Bundan dolayı bu araştırmada, gençlerin dindarlıklarını ölçmek için Likert tipi derecelendirmede 1 ile 5 puan arasında puanlama sistemiyle ölçüm gerçekleştirilmiştir. 5'li likert katılım sorularında '1: Hiç Katılmıyorum', '2: Katılmıyorum', '3: Ne Katılıyorum ne Katılmıyorum', '4: Katılıyorum', '5: Tamamen Katılıyorum' şeklinde puanlanırken sıklık ifadeleri ise '1: Hiçbir Zaman', '2: Nadiren', '3: Bazen', '4: Çoğu Zaman', '5: Her Zaman' şeklinde puanlanmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliliği içinse açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır. Güvenirlilik için ise ölçeğin Cronbach Alpha değerlerine ve Mc. Donolds Omega'sına bakılmıştır. Tüm bu analizlerin sonucunda "*Gençlere Yönelik Dine Bakış*" konusunda 29 maddeden oluşan 12'si ters madde olan 5 boyutlu bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik aşamalarını gerçekleştirmek için SPSS 26 paket programı ve doğrulayıcı faktör analizi için AMOS 22 programı kullanılmıştır.

Veri toplama sürecinin tüm safhalarında katılımcı gözlemci olunup öğrencilerin belirsizlik yaşadığı durumlarda gerekli açıklamalarda bulunulmuştur. Tasarlanmış ölçek formundaki maddeler bir veri toplama aracı olan Google Forms'a yüklenmiş ve kolayda ve kartopu örnekleme tekniği kullanılarak sınıf temsilcilerine iletilmiş ve anketin whatsapp, classroom vb. uygulamalar kanalıyla öğrencilere iletilmesi sağlanmıştır. Ölçek uygulaması 12 Aralık-23 Aralık 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Gençlere Yönelik Dindarlık Ölçeği Güvenirlik Çalışması Bulguları

Gençlere Yönelik Dindarlık Ölçeği'nin geliştirilme aşamasında ilk olarak madde analizi gerçekleştirilmiştir. Madde analizi bir tür güvenirlik analizidir. Madde analizi, madde puanı ile ölçek toplam puanı arasındaki korelasyonu gösteren bir test türüdür (Büyüköztürk, 2010: 183). Madde analizinde, 30 ve üstü korelasyon değerine sahip olan maddeler geçerli olarak kabul edilmeli ve ,30'un altında olan maddeler ölçekten çıkarılmalıdır (Ferketich, 1991: 166-167). Bu çalışmada ,30 altında korelasyon değerine sahip olan maddeler ölçekten çıkarılarak tekrar madde analizi yapılmıştır. Ölçeğe ait madde analizleri sonucunda toplam 51 madde olan ölçek yapısı 40 maddeye düşmüştür.

Tablo 2: Madde Toplam Korelasyonu

<i>Maddeler</i>	<i>Madde- Toplam Korelasyonu Birinci Tur</i>	<i>Madde- Toplam Korelasyonu İkinci Tur</i>
1. Allah'ın varlığına inanıyorum.	,546	,566
2. Gözle görülmeyen metafizik (melek, cin, şeytan vs.) varlıklara inanıyorum.	,659	,688
3. Kur'an'ın Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir kitap olduğuna inanıyorum.	,719	,746
4. Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna inanıyorum.	,703	,730
5. Peygamberlerin gerekli olduğuna inanıyorum.	,729	,757
6. Cennet ve Cehennem'in varlığına inanıyorum.	,716	,742
7. Allah'ın gelecekte olacak şeyleri önceden bildiğine inanıyorum.	,632	,659
8. İnsanın hesaba çekileceğine inanıyorum.	,697	,729
9. Evreni yaratan ancak işlerimize karışmayan bir yaratıcıya inanıyorum.	,166	
10. Allah'ın varlığı ya da yokluğuna ilişkin herhangi bir görüş ileri sürülemeyeceğini düşünüyorum.	,110	
11. Dini grupların (tarikatların ve cemaatlerin) dini yaşantıda önemli bir yeri olduğunu düşünüyorum.	,452	,474
12. Diyanet İşleri Başkanlığının verdiği fetvalara güveniyorum.	,621	,629
13. İlahiyat Fakültelerindeki eğitimi başarılı buluyorum.	,529	,538
14. İmamların, vaizlerin ve manevi danışmanların vermiş olduğu dini eğitimi faydalı buluyorum.	,663	,683

15. Din Kültürü öğretmenleri tarafından okullarda verilen eğitimi faydalı buluyorum.	,536	,552
16. Instagram, Facebook, Twitter gibi sosyal medyadaki dini içerikleri faydalı bulurum.	,485	
17. Allah'a yaklaşmak için kalp temizliğinin yeterli olacağını düşünüyorum.	,255	
18. Maneviyatı artırmak için yoga ve meditasyona yönelmesi gerektiğini düşünüyorum.	,294	
19. Astrolojik burçların hayatıma yön verdiğine inanıyorum.	,082	
20. Dinin emir ve yasaklarının çağın şartlarına göre yeniden ve bireysel olarak yorumlanması gerektiğini düşünüyorum.	,466	,457
21. Ahlaklı yaşadığım sürece herhangi bir dine inanmamın önemsiz olduğunu düşünüyorum.	,746	,737
22. Yalnızca akla uygun olan dinî bilgileri dikkate alınması gerektiğini düşünüyorum.	,492	,486
23. Dini kurallarla bilimsel bilgiler ters düştüğünde bilimsel bilgiyi tercih ederim	,751	,752
24. Dinin emirlerinden ziyade kendi aklımızla hareket etmemiz gerektiğine inanıyorum.	,747	,744
25. Dinin sadece Allah ile kul arasında kalması gerektiğine inanıyorum.	,348	,331
26. Dini kuralların hayatıma yön vermede tek başına belirleyici olmadığını düşünüyorum.	,482	,469
27. Kur'an kıssalarının sadece tarihsel/ örfî bilgi olduğuna inanıyorum.	,577	,584
28. Dünyevi işlerimi takip ederken diyanete fetva sorma gereği duymam	,504	,505
29. Gerçek namazın dürüstlük olduğuna inanıyorum.	,434	,403
30. Beş vakit namazımı kılarım.	,687	,663
31. Geçerli bir mazeretim olmadığı müddetçe Ramazan orucunun tamamını tutarım.	,692	,690
32. Şartların elverdiği zaman hac ibadetini yapmak isterim.	,750	,763
33. Hacca harcanacak paranın yoksullukla mücadelede kullanılmasını daha uygun buluyorum.	,621	,634
34. Kur'an'ı Arapçasından okurum.	,611	,616
35. Anlamak için Kur'an mealî okurum.	,092	
36. Hz. Muhammed'in hayatını okurum.	,490	,477
37. Kurban kesilmesini gereksiz olarak görüyorum.	,547	,555
38. Kul hakkı yemekten korkarım.	,294	
39. Yaşadığım çevrede iyiliği teşvik etmeye ve kötülükten sakındırmaya çalışırım.	,205	
40. Anne babaya bakmayı ve hizmet etmeyi dini bir görev sayıyorum.	,582	,594
41. Akraba ve komşularla iyi ilişkiler kurmaya özen gösteririm.	,290	

42. Verginin zekât yerine geçeceğini düşünüyorum.	,279	
43. Dinen yasak olsa da alkol kullanırım.	,659	,652
44. Dinen sakıncalı olsa da paramı faize yatırabilirim.	,667	,665
45. Dine inanmayan (ateist) biri ile de evlenebilirim.	,720	,725
46. Günah olsa da şans oyunları (milli piyango, atlı ganyan, kazı kazan, iddia vs) oynarım.	,574	,560
47. Namazını aksatmadan kılanları takdir ediyorum.	,617	,636
48. Oruç tutanları takdir ediyorum.	,617	,639
49. Kur'an okuyanları takdir ediyorum.	,630	,647
50. Dinini gereklerine göre yaşayan insanları takdir ediyorum.	,683	,698
51. Dinî sohbet ortamlarını tercih edenleri takdir ediyorum.	,644	,661

,30 altında korelasyon değerine sahip maddeler kalın puntoda işaretlenmiştir.

Güvenirlilik, ölçek çalışmasının elde edilen puanların tesadüfi hatalardan arınma derecesini, duyarlılığı, tarafsızlığı, kararlılığı ve tutarlılığı bize gösterir (Karakoç, 2014: 44). Ölçek çalışmalarında Güvenirlilik değerlerinin genellikle 0.7-1.0 arası değerler aldığı kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğu kabul edilir. 0.50'nin altına düşükçe de gücü azalır (Önder, 2017: 20). Ölçeğe ilişkin yapılan madde analizi sonucunda 9, 10,17, 18, 19, 35, 38, 39, 41 ve 42 numaralı maddelerin ,30 korelasyon seviyesinin altında bir değer alması nedeniyle ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir.

Güvenirlilik için başvuru olan diğer analizler Cronbach Alpha katsayısı ve Mc Donald's Omega değeridir. Cronbach Alpha katsayısı iç tutarlılığı gösteren maddeler arasında uyumu gösteren bir istatistik analizidir. Diğer taraftan Omega güvenirlilik değerleri Mislevy ve Bock (1990) ve McDonald'ın Omega istatistik tekniği de son yıllarda sıklıkla kullanılan güvenilir bir istatistik analizi olduğu için tarafımızdan tercih edilmiştir.

Bu çalışmada üç kez güvenirlilik analizi yapılmıştır. İlk olarak genel güvenirlilik için elimizdeki kalan maddelerin faktörleşmeye uygun olup olmadığını anlamak adına madde analizinin ardından güvenirlilik testi yapılmıştır. Elde edilen 40 maddelik teorik yapının Cronbach's Alpha (α) değeri, 962, McDonald's Omega (ω) değeri ise ,965 bulunmuştur. Elde edilen bu güvenirlilik düzeyleri, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Can, 2019: 388; Özdamar, 2016). İkinci kez güvenirlilik testi, ölçeğe ait faktörel yapının belirlenmesinin ardından (AFA) boyutların ve maddelerin oluşmasıyla birlikte ölçek geneline ve alt boyutlarına yönelik olarak güvenirlilik analizi yapılmıştır. Üçüncü kez ise faktörel yapının doğrulanması için yapılan doğrulayıcı faktör analizinin (DFA) ardından tekrar gü-

venilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Ölçeğe ait güvenilirlik analizlerine yönelik elde edilen değerler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Ölçek Geneli ve Alt Boyutlarına İlişkin Güvenilirlik Analizi

Değişken	Ölçek Geneli ve Alt Boyutlarına İlişkin AFA Güvenilirlik Analizi Sonucu			Ölçek Geneli ve Alt Boyutlarına İlişkin DFA Güvenilirlik Analizi Sonucu		
	Cronbach's Alpha (α)	McDonald's Omega (ω)	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha (α)	McDonald's Omega (ω)	Madde Sayısı
Dini İnanç	,970	,971	8	,962	,963	8
Bireysel Maneviyatçılık	,867	,871	8	,824	,831	8
Dini Otoriteye Güven	,846	,854	6	,840	,847	6
Dindarlara Sempati	,952	,954	4	,948	,948	4
Dini Muamelat	,844	,844	3	,828	,830	3
Genel	,948	,954	29	,947	,949	29

Açımlayıcı Faktör Analizi ardından ölçek geneline ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha (α) ve McDonald's Omega (ω) değerleri incelendiğinde; Dini İnanç alt boyutu için ,970 ve ,971, Bireysel Maneviyatçılık alt boyutu için ,867 ve ,871, Dini Otoriteye Güven alt boyutu için ,846 ve ,854, Dindarlara Sempati alt boyutu için ,952 ve ,954, Dini Muamelat alt boyutu için ,844 ve ,844, genel ölçek düzeyi ise ,948 ve ,954 değerleri elde edilmiştir. Benzer sonuçlar DFA ardından da elde edilip var olan ölçeği güvenilirliği onaylanmıştır. Elde edilen bu değerler, alt boyutların ve ölçek genelinin yüksek güvenilirlik düzeyinde olduğunu göstermektedir (Can, 2019: 388).

3.2. Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği Geçerlilik Çalışması Bulguları

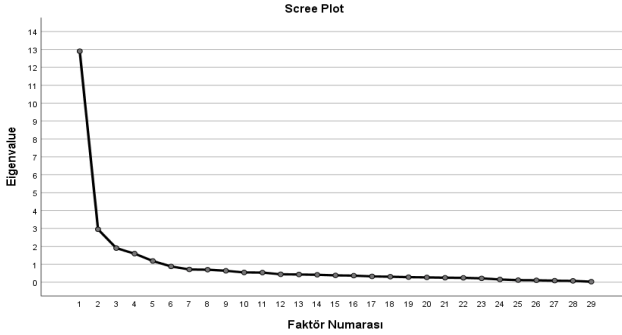
Geçerlilik, gerçekten amaçladığımız, ölçmeye niyet ettiğimiz her ne ise onu ne kadar doğru ölçtüğümüzü bize gösteren bir analizdir. Bir ölçüm aracının geçerli sayılabilmesi için iç tutarlılığının yüksek ve geçerli olması gereklidir (Büyüköztürk, 2002: 167). Bir ölçek aracında geçerlilik için ilk olarak onun güvenilirliği şart koşulsa da güvenilirlik her zaman geçerliliği sağlamayabilmektedir. Bu çalışmada geçerliliği sağlamak adına; kapsam geçerliliği ve yapı geçerliliği testlerine başvurulmuştur. Kapsam geçerliliği ölçmek istediğimiz tutum ve davranışları uzmanlar tarafından nicel ve nitel açıdan yeterli olup olmadığını bize göstermektedir (Seçer, 2015: 18). Kapsam geçerliliği için alanında 18 uzmandan görüş alınırken; yapı ge-

cerliliği için ise hem açımlayıcı faktör analizi hem de doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi, kullanılan ölçekteki teorik yapının faktörlerini belirleyebilmek, gizil yapıyı açığa çıkarabilmek ve ölçülebilecek olan olguyu/durumu daha net bir şekilde ortaya çıkarabilmek amacıyla uygulanmaktadır (Worthington ve Whittaker, 2016: 807-808). Açımlayıcı faktör analizi yapmadan önce veri setinin faktörleşmeye uygun olup olmadığı ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu varsayımlarının karşılanması gerekmektedir. Bu varsayımlar için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi kullanılmaktadır. Bu varsayımların karşılanması için KMO değeri alt sınırı, 0,70, Bartlett Testi için ise $p < 0,05$ noktasında anlamlı bulunmalıdır (Tavşancıl, 2014). Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeğinin KMO ve Bartlett Küresellik Testi sonuçlarına göre, KMO değeri ,960 ve Bartlett Küresellik Testi ise $p = ,000$ noktasında anlamlı bulunmuştur ($\chi^2 = 15889,319$, $df = 820$). Elde edilen bu sonuçlar, veri setinin faktörleşmeye uygun olduğunu ve örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir.

Açımlayıcı faktör analizi için faktör yükü kesme noktası ,50 olarak kabul edilmiştir (Costello ve Osborne, 2005). Faktör yükü kesme noktasının ,50 olarak kabul edilmesinin nedeni, en az ,50 faktör yüküne sahip olan maddelerin daha güçlü ve ayırt ediciliği daha yüksek olmasıdır (Burton ve Mazerolle, 2011: 13). Açımlayıcı faktör analizi için temel bileşenler matrisi (Principal Component Analysis) kullanılmıştır. Temel bileşenler matrisi, ölçek madde yapısının teorik olarak azaltılmaya uygun olduğu ölçek yapıları için kullanılmaya daha uygun bir tekniktir (Netemeyer vd., 2003: 113-114). Açımlayıcı faktör analizi rotasyon yöntemi olarak Varimax seçilmiştir. Varimax metodu, sosyal bilimlerde açımlayıcı faktör analizi için en yaygın olarak kullanılan bir tekniktir ve Varimax ve diğer rotasyon yöntemleri arasında kayda değer bir fark yoktur (Fabrigar vd., 1999: 281; Thompson, 2004: 34-35).

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre toplam 6 döndürme sonucu ölçek maddelerinin 6 faktör altında birleştiği tespit edilmiştir. Fakat matris üzerinde ,50'nin altında faktör yüküne sahip olan maddelerin ölçekten çıkarılması gerekmektedir. Bunun yanında, rotasyon süreçlerinde binişik veya çapraz faktör yüküne sahip olan ifadelerin de ölçekten çıkarılarak tekrar açımlayıcı faktör analizi rotasyonunun uygulanması gerekmektedir. Bir madde, birden fazla faktör üzerinde ,10'luk bir farktan az olması kaydıyla bulunuyorsa, o madde binişik veya çapraz faktör yüküne sahip madde olarak nitelendirilmektedir (Çokluk vd., 2012: 233). Açımlayıcı faktör analizi sürecinde birinci rotasyondan sonra binişik/çapraz maddeler ve ,50 faktör yükünün altında kalan maddeler analizden çıkarılarak tekrarlı döndürme yapılmıştır. Aynı zamanda boyut sayısını karar vermede Screen Pilot grafiğinden yararlanılmış, kırılma noktasının 5 olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ölçeğin öngörülen beş faktörden oluşacağını delilidir.

Şekil 1: Scree-Plot Grafiği

Elde edilen faktör yapısındaki 5 faktörün öz değerlerinin 1'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bunun yanında açımlayıcı faktör analizi 12 rotasyon sonrası elde edilen faktörler ve maddeleri, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloya göre açımlayıcı faktör analizinden 5 faktörden ve 29 ifadeden oluşan bir ölçek yapısı tespit edilmiştir. Alt boyutlar teorik kısımda da belirtildiği gibi sırasıyla Dini İnanç, Bireysel Maneviyatçılık, Dini Otoriteye Güven, Dindarlara Sempati ve Dini Muamalat olarak isimlendirilmiştir. Bu duruma ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmaktadır;

Tablo 4. Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeğinin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Kmo: 0,960, $\chi^2=15889,319$; $df=820$; $P=0,000$, Metod: Temel Bileşenler Matrisi. Rotasyon Metodu: Varimax (Dik) Döndürme, (-) Ters Kodlu Madde: 12			
Faktör 1 Dini İnanç Boyutu	N	Madde Yüklü	Açıklanan Varyans
3. Kur'an'ın Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir kitap olduğuna inanıyorum.	480	,893	%23,901
4. Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna inanıyorum.	480	,888	
6. Cennet ve Cehennem varlığına inanıyorum.	480	,881	
8. İnsanın hesaba çekileceğine inanıyorum.	480	,807	
7. Allah'ın gelecekte olacak şeyleri önceden bildiğine inanıyorum.	480	,841	
5. Peygamberlerin gerekli olduğuna inanıyorum.	480	,801	
2. Gözle görülmeyen metafizik (melek, cin, şeytan vs.) varlıklara inanıyorum	480	,794	
1. Allah'ın varlığına inanıyorum.	480	,785	

Faktör 2 Bireysel Maneviyatçılık Boyutu	N	Madde Yüğü	
22. Yalnızca akla uygun olan dinî bilgileri dikkate alınması gerektiğini düşünüyorum. (-)	480	,736	%13,972
20. Dinin emir ve yasaklarının çağın şartlarına göre yeniden ve bireysel olarak yorumlanması gerektiğini düşünüyorum. (-)	480	,693	
23. Dini kurallarla bilimsel bilgiler ters düştüğünde bilimsel bilgiyi tercih ederim. (-)	480	,794	
21. Ahlaklı yaşadığım sürece herhangi bir dine inanmamın önemsiz olduğunu düşünüyorum. (-)	480	,632	
24. Dinin emirlerinden ziyade kendi aklımızla hareket etmemiz gerektiğine inanıyorum. (-)	480	,618	
27. Kur'an kıssalarının sadece tarihsel/ örfî bilgi olduğuna inanıyorum. (-)	480	,617	
26. Dini kuralların hayatıma yön vermede tek başına belirleyici olmadığını düşünüyorum. (-)	480	,572	
25. Dinin sadece Allah ile kul arasında kalması gerektiğine inanıyorum. (-)	480	,548	
Faktör 3 Dini Otoriteye Güven Boyutu	N	Madde Yüğü	
12. Diyanet İşleri Başkanlığının verdiği fetvalara güveniyorum.	480	,752	%12,783
14. İmamların, vaizlerin ve manevi danışmanların vermiş olduğu dini eğitimi faydalı buluyorum.	480	,747	
15. Din Kültürü öğretmenleri tarafından okullarda verilen eğitimi faydalı buluyorum.	480	,727	
13. İlahiyat Fakültelerindeki eğitimi başarılı buluyorum.	480	,709	
28. Dünyevi işlerimi takip ederken diyanete fetva sorma gereği duymam. (-)	480	,570	
11. Dini grupların (tarikatlardan ve cemaatlerin) dini yaşantıda önemli bir yeri olduğunu düşünüyorum.	480	,568	
Faktör 4 Dindarlara Sempati Boyutu	N	Madde Yüğü	
50. Kur'an okuyanları takdir ediyorum.	480	,752	%12,120
49. Oruç tutanları takdir ediyorum.	480	,868	
48. Namazını aksatmadan kılanları takdir ediyorum.	480	,854	
51. Dinini gereklerine göre yaşayan insanları takdir ediyorum.	480	,709	
Faktör 5 Dini Muamelat Boyutu	N	Madde Yüğü	
47. Günah olsa da şans oyunları (milli piyango, atlı ganyan, kazı kazan, iddia vs) oynarım. (-)	480	,811	%8,031
45. Dinen sakıncalı olsa da paramı faize yatırabilirim. (-)	480	,737	
44. Dinen yasak olsa da alkol kullanırım. (-)	480	,703	
Açıklanan Toplam Varyans:			%70, 809.

Açımlayıcı faktör analizi sonrasında elde edilen 5 faktörlü yapıda, Dini İnanç alt boyutu toplam varyansın %23'ünü, Bireysel Maneviyatçılık alt boyutu toplam varyansın %13'ünü, Dini Otoriteye Güven alt boyutu toplam varyansın %12'sini, Dindarlara Sempati alt boyutu toplam varyansın %12'sini ve Dini Muamelat alt boyutu ise toplam varyansın %8'ini açıklamaktadır. Ölçek alt boyutlarının kümülatif varyans açıklama oranı %70 bulunmuştur. Bu değer, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan %40 eşik değerinin üzerindedir (Leech vd., 2015: 117).

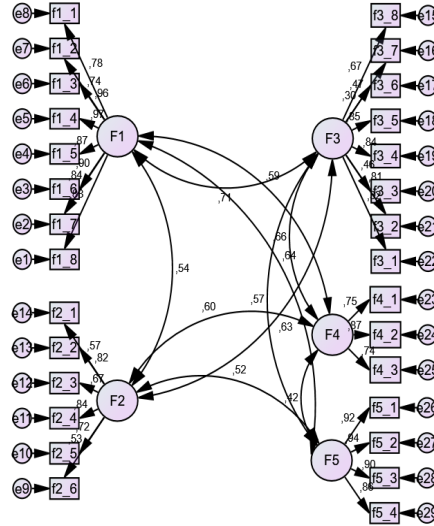
3.3. Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Doğrulayıcı faktör analizi aşamasında farklı bir örneklem seti kullanılması gereklilik içermektedir (Worthington ve Whittaker, 2006: 831). Bu yüzden bu çalışmanın DFA'sı için "Sekülerleşme Sürecinde Üniversite Gençliğinin Dini Eğilimi" başlıklı doktora tezinin ana örneklem seti kullanılmıştır. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi için ölçek genelinin ve alt boyutlarının normal dağılıma uygun olması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 80). Normallik analizi için ana örneklem setinde yer alan verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2 ve -2 sınırları arasında olması gerektiği ön koşulu sağlanmaya çalışılmıştır (George ve Mallery, 2010: 57). Ölçek değişkenlerine ait çarpıklık ve basıklık değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişken	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
<i>Dini İnanç</i>	-1,265	,564
<i>Dini Otoriteye Güven</i>	,366	-,585
<i>Bireysel Maneviyatçılık</i>	,159	-,222
<i>Dini Muamelat</i>	-,591	-,720
<i>Dindarlara Sempati</i>	-1,145	,239
<i>Genel</i>	-,624	-,325

Ölçeğe ait değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri ölçek değişkenlerinin normal dağıldığını göstermektedir. Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği'ne ait doğrulayıcı faktör analizi yapısal modeli ise aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 2: Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Yapısal Modeli

Gençlere Yönelik Dindarlık Ölçeği yapısal model üzerinde Dini İnanç alt boyutu “F1”, Dini Otoriteye Güven alt boyutu “F2”, Bireysel Maneviyatçılık alt boyutu “F3”, Dini Muamele alt boyutu “F4” ve Dindarlara Sempati alt boyutu “F5” olarak isimlendirilmiştir. Yapısal modele ait uyum iyiliği değerleri aşağıdaki gibidir;

Tablo 6: Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

	Değer	Mükemmel Uyum Değeri	Kabul Edilir Uyum Değeri	Değerler
CMIN/ DF (χ^2/sd)	4,242	≤ 3	$\leq 4-5$	Kabul Edilir
GFI (Goodness of Fit)	,864	$>0,90$	0,80-0,89	Kabul Edilir
AGFI (Adjusted Goodness of Fit)	,839	$>0,90$	0,80-0,89	Kabul Edilir
CFI (Comparative Fit Index)	,931	$>0,90$	0,80-0,89	Mükemmel
NFI (Normed Fit Index)	,912	0,94-0,90	0,85-0,90	Mükemmel
IFI (Incremental Fit Index)	,931	0,94-0,90	0,85-0,90	Mükemmel
TLI (Tucker&Lewis Index)	,924	0,94-0,90	0,85-0,90	Mükemmel
RMSEA	,065	$\leq 0,05$	0,05-0,10	Kabul Edilir

Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği'ne uygulanan doğrulayıcı faktör analizi yapısal modelinin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde, CMIN/df için 4,242 (kabul edilir), GFI için ,864 (kabul edilir), AGFI için ,839 (kabul edilir), CFI için ,931 (mükemmel), NFI için ,912 (mükemmel), IFI için ,931 (mükemmel), TLI için ,924 (mükemmel) ve RMSEA için ,065 (kabul edilir) değerlerinin elde edildiği görülmektedir. Elde edilen bu uyum iyiliği değerlerinin mükemmel ve kabul edilir aralıkta olması, ölçeğin 5 faktörlü yapısını doğrular niteliktedir (Barret, 2007: 820; Byrne vd., 1989: 109-113; Jöreskog, 2004: 6; Kline, 2011: 237; Tabachnick ve Fidell, 2007: 720-725).

Tablo 7: Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Parametreleri

			β	S.E.	C.R.	P
inancitikad_8	<---	F1	,884			***
inancitikad_7	<---	F1	,836	,029	32,334	***
inancitikad_6	<---	F1	,902	,027	38,226	***
inancitikad_5	<---	F1	,866	,027	34,809	***
inancitikad_4	<---	F1	,970	,024	46,415	***
inancitikad_3	<---	F1	,961	,025	45,248	***
inancitikad_2	<---	F1	,741	,031	25,983	***
inancitikad_1	<---	F1	,784	,030	28,659	***
diniotoriteyegüven_6	<---	F2	,525			***
diniotoriteyegüven_5	<---	F2	,716	,103	13,631	***
diniotoriteyegüven_4	<---	F2	,838	,107	14,688	***
diniotoriteyegüven_3	<---	F2	,670	,085	13,145	***
diniotoriteyegüven_2	<---	F2	,821	,102	14,569	***
diniotoriteyegüven_1	<---	F2	,571	,091	11,937	***
bireyselmaneviyatcilik_8	<---	F3	,666			***
bireyselmaneviyatcilik_7	<---	F3	,466	,055	11,875	***
bireyselmaneviyatcilik_6	<---	F3	,296	,049	7,698	***
bireyselmaneviyatcilik_5	<---	F3	,846	,068	20,130	***
bireyselmaneviyatcilik_4	<---	F3	,838	,067	19,983	***
bireyselmaneviyatcilik_3	<---	F3	,455	,062	11,626	***
bireyselmaneviyatcilik_2	<---	F3	,806	,076	19,370	***
bireyselmaneviyatcilik_1	<---	F3	,318	,066	8,239	***
dinimuamelat_1	<---	F4	,746			***
dinimuamelat_2	<---	F4	,873	,055	21,788	***
dinimuamelat_3	<---	F4	,736	,051	19,309	***
dindarlarasempatiboyutu_1	<---	F5	,924			***
dindarlarasempatiboyutu_2	<---	F5	,936	,022	46,468	***
dindarlarasempatiboyutu_3	<---	F5	,898	,023	41,127	***
dindarlarasempatiboyutu_4	<---	F5	,860	,024	36,727	***

*** $p < 0,001$

Yapısal modele ait yol parametreleri ise yukarıdaki tabloda verilmiştir. Gençlere Yönelik Dine Bakış Ölçeği doğrulayıcı faktör analizi yol parametreleri incelendiğinde, maddelerden gizil değişkenlere giden yolların $p < 0,001$ seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ölçeğin yapı geçerliliği doğrulanmıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak bu çalışmada günümüz gençliğine yönelik dine bakış ölçeği geçerlik ve güvenirlilik analiz bulguları ele alınmış ve çalışma verileri kapsamında gençlerde dine bakışı; teorik (inanç), sosyolojik (muamelat), kurumsal (dini otorite), bireysel (bireysel maneviyatçılık) ve dindarlara sempati olmak üzere toplam beş faktör altında ölçen 29 maddeden oluşan bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlilik çalışması için kapsam ve yapı geçerliliğine başvurulmuştur. Kapsam geçerliliği için uzman görüşü alınmış, yapı geçerliliği için ise Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör analizleri yapılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi için SPSS 26 programı; Doğrulayıcı Faktör Analizi için ise AMOS 22 programı kullanılmıştır. Güvenirlilik analizi için başvuru Cronbach's Alpha (0,948) ve McDonald's Omega (0,954) değerleri ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermiştir. Beş faktörlü 29 maddeden oluşan dine yönelik bakış ölçeği varyansın %70,80'ini açıklamaktadır. Gençliğe yönelik dine bakış ölçeğinde toplam 29 madde bulunmaktadır ve 12 tanesi ters maddedir. Ölçekten alınacak en yüksek puan 145 iken en düşük puan 29'dur. 145'e yakın puanlar üniversite öğrencilerinin dine bakışının olumlu olduğunu gösterirken, 29'a yakın puanlar dine bakışın olumsuz yönde olduğunu göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin dini bakışlarını ölçmeye yönelik geliştirilen bu ölçek, sosyal kategori olarak farklı gençlik grupları üzerinde de test edilmeye uygundur.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmanın Tasarlanması: MZ(%80), FNŞ(%20)

Veri Toplanması: MZ(%80), FNŞ(%20)

Veri Analizi: MZ(%80), FNŞ(%20)

Makalenin Yazımı: MZ(%80), FNŞ(%20)

Makalenin Gönderimi ve Revizyonu: MZ(%80), FNŞ(%20)

KAYNAKÇA

- Akkaya, Nevin. "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercihleri (Deu. Buca Eğt. Fak. Örneği)". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 172/172 (Şubat 2013), 69-82.
- Akkuş, Halil İbrahim – Uçar, Ramazan. "Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Türk Toplumunu". *Toplum Bilimleri* 12/24 (2018), 115-139.
- Aktay, Yasin – Köktaş M. Emin. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Altıntaş, Ramazan. "Mevlana'da Dindarlık Tipolojileri". *Eskiye* 10 (Eylül 2008), 82-89.
- Arslan, Mustafa. "Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (2003), 97-116.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Aydın, Sare. *Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. Zonguldak: Zonguldak Bülent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.*
- Barret, Paul. "Structural Equation Modelling: Adjudging Model Fit". *Personality And Individual Differences* 42/5 (2007), 815-824.
- Bayer, Ali. "Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2010), 149-190.
- Bayram, Nuran. *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2004.
- Burton, Laura – Mazerolle, Stephanie. "Survey Instrument Validity Part I: Principles Of Survey Instrument Development And Validation In Athletic Training Education Research". *Athletic Training Education Journal* 6/1 (2011), 27-35.
- Büyükköztürk, Şener. *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 11. Baskı, 2010.
- Can, Abdullah. *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2019.
- Costello, Anna – Osborne, Jason. "Best Practices in Exploratory Factor Analysis: Four Recommendations for Getting the Most From Your Analysis". *Practical Assessment Research & Evaluation* 10/7 (2005), 1-9.
- Çarkoğlu, Ali – Toprak Binnaz. *Türkiye'de Din Toplum ve Siyaset. İstanbul: Tesev Yayınları, 2000.*
- Çokluk, Ömay vd. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012.
- Davie, Grace. "Patterns of Religion in Western Europe" *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. ed. Fenn. USA: Blackwell Publishing, 2003.
- Davie, Grace. *Religion in Britain since 1945: Believing without Belonging*. Oxford: Blackwell, 1994.
- Ertit, Volkan. *Sekülerleşme Teorisi- Sekülerleşen Türkiye'nin Analizi*. b.y. Liberte Yayınları, 2019.
- Fabrigar, Leandre vd. "Evaluating the Use of Exploratory Factor Analysis in Psychological Research". *Psychological Methods* 4/2/3 (1999), 272-299.
- Ferketich, Sandra. "Focus on Psychometrics: Aspects of Item Analysis". *Research in Nursing & Health* 14 (1991), 165-168.
- Furseth, Inger – Repstad, Pal. *Din Sosyolojisine Giriş, Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. çev. İ. Çapçoğlu, H. Aydınalp. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011.
- George, Darren – Mallery, Paul. "SPSS For Windows Step By Step: A Simple Guide And Reference". Erişim 10.02.2023. <https://wps.ablongman.com/wps/media/objects/385/394732/george4answers.pdf>
- Glock, Charles. "Dindarlığın Boyutları Üzerine". *Din Sosyolojisi. drl. Y. Aktay, M. E. Köktaş. 252-274*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Göle, Nilüfer. *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. çev. Erkal Ünal. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Günay, Ünver. *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999.
- Güven, Mustafa. "Kültürün Bir Unsuru Olarak Din". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1 (2012), 933-948.
- Hökelekli, Hayati. *Gençlik ve Din*. Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Jöreskog, Karl. *On Chi-Squares For The Independence Model And Fit Measures In Lisrel. Mathematics. CORPUS ID: 121983408, 2004.*
- Kanık, Cengiz. "Ünver Günay Bağlamında Avrupalı Türklerin Dindarlık Anlayışlarının Değerlendirilmesi". *Bilimname* 37/1 (2018), 125-142.
- Karakoç Fatma Yeşim – Dönmez, Levent. "Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Temel İlkeler". *Tıp Eğitimi Dünyası* 13/40 (2014), 39-49.
- Karaşahin, Hakkı. "Gençlik ve Din". *Din Sosyolojisi*. ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçoğlu. 237-252. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Keskin, Ümmühan-Sağlam, Halil. "Sınıf öğretmeni adaylarının insani değerlere sahip olma düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi". *Sakarya University Journal of Education* 4/1 (2014), 81-101.

- Keyman, Fuat. "Türkiye'de Laiklik Sorununu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme". *Doğu Batı Dergisi* 23 (2003), 113-131.
- Kline, Rex. *Principles And Practice Of Structural Equation Modeling*. New York, NY: The Guilford Press, 2011.
- Leech, Nancy vd. *IBM SPSS For Intermediate Statistics: Use and Interpretation*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 5. Baskı, 2015.
- MacCallum, Robert vd. "Sample size in factor analysis". *Psychological Methods* 4/1 (2015).
- Netemeyer, Richard vd. *Scaling Procedures: Issues and Applications*. London: Sage, 2003.
- Özdamar, Kazım. *Eğitim, Sağlık ve Davranış Bilimlerinde Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Eskişehir: Nisan Kitabevi Yayınları, 2016.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Samsun: Aksiseda Matbaası, 2000.
- Sarıcı Bulut, Safiye. "Gazi Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/3 (2012), 216-238.
- Seçer, İsmail. *Psikolojik Test Geliştirme ve Uyarlama Süreci SPSS ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- SEKAM, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi. *Türkiye Gençlik Raporu Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*. İstanbul: SEKAM Yayınları, 2013. <http://sekam.com.tr/images/resimler/468b1dd1.pdf>
- Sümer, Nebi. "Structural equation modelling: Basic concepts and applications". *Turkish Psychological Articles* 3/6 (2000), 49-74.
- Şengül, Fatma Nur. *Gençlerde Hedonizm ve Dini Tutum*. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2021.
- Tabachnick, Barbara – Fidell, Linda. *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education, 6. Baskı, 2013.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (1962), 141-151.
- Taş, Kemalettin. "Dindarlığa Etki Eden Faktörler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/13 (2004), 63-83.
- Taş, Kemalettin. "Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma". *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. ed. Ünver Günay, Celaleddin Çelik. 175-206. Adana: Karahan Kitabevi, 2006.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Baskı, 2014.
- Thiruchelvam, Loshini – Ahmad, Sabri. "Structural Equation Modelling: Confirmatory Factor Analysis To Construct Measurement Model & Mediator Check Among Formed Factor". *Mathematical Theory and Modeling* 4/10 (2014), 71-82.
- Thompson, Bruce. *Exploratory and confirmatory factor analysis: understanding concepts and applications*. Washington, DC: American Psychological Association, 2004.
- Worthington, Roger – Whittaker, Tiffany. "Scale Development Research: A Content Analysis and Recommendations for Best Practices". *The Counseling Psychologist* 34/6 (2016), 806-838.
- Yapıcı, Asım. "Prof.Dr.Asım Yapıcı "Türkiye'de Dindarlık ve Değerler"". *YouTube*. 14 Ocak 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=TtfcPhxdzM&t=4131s>
- Yapıcı, Asım. "Şüpheli ve İnanç Kısıcında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları". *İlahiyat Akademi* 12 (Aralık 2020), 1-44.
- Yıldız, Murat. "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma". *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* 1/1 (2001), 19-42.
- Yılmaz, Selman. "Halk İnançıyla Kitabı Dindarlık Arasında Yeni Bir Dindarlık Tipi: Öznel Dindarlık". *Halk İnanışları ve Uygulamaları*. ed. N. Akçyüz, İ. Çapcıoğlu. 615-633. Ankara: İLSAM, 2021.